

Blixanfallet mot Norge

Hitler gav order om att Norge i april 1940 skulle erövrats i ett överraskningsanfall. Det var avgörande för Tyskland att hinna före de allierade till den viktiga hamnen i Narvik. Mot ett passivt norskt försvar, flera tillfälligheter och med mycket tur gick planen i lås.

Det tyska anfallet på Norge 1940 var första gången som armé-, sjö- och flygstyrkter samverkade i en större operation. På bilden följer en Heinkel He 111 kryssarna *Lützow* och *Emden* in i Oslofjorden den 10 april. © Jo-Olav Bakken

Flera år innan andra världskriget bröt ut satt militärer, ekonomer och politiker i länder som Tyskland, Storbritannien och Frankrike och studerade förutsättningarna för ett storkrig. De försökte bedöma behovet av resurser, inte minst industrikapacitet och råvaror. Till de viktigaste hörde stålindustrin och dess behov av järnmalm. Utan en omfattande stålproduktion skulle krigsmakterna snart få slut på ammunition, krigsfartyg, stridsvagnar, artilleripjäser och nästan allt annat som var nödvändigt för ett storkrig i Europa. De var också väl medvetna om behovet av att kunna transportera råvaror till sina industrier. Norge var vid denna tid inte någon stor aktör på de ekonomiska världsmarknaderna, men det fanns två omständigheter som innebar att landet tilldrog sig stormakternas intresse. Den viktigaste var transporter av svensk järnmalm till Tyskland. Den gick under en stor del av året via hamnen i Narvik, dit en järnväg byggts från malmfälten i Lappland eftersom de nordliga svenska hamnarna var isbelagda under vintern. Dessutom behövde Tyskland marinbaser varifrån sjöstridskrafter skulle ha lätt att anfalla brittiska transporter av råvaror och andra importprodukter över Atlanten. Möjligen skulle Norge ha kunnat förbli neutralt om det inte varit så att såväl briter som tyskar var övertygade om att motståndaren ämnade dra in Skandinavien i kriget och därför ville föregå dennes planer.

Hitler mer intresserad av Västeuropa

Under hösten 1939 visade Hitler ringa intresse för Skandinavien. Han fokuserade på det kommande anfallet i Västeuropa, som han ville inleda kort efter fälttåget i Polen. Påstötningar från chefen för den tyska flottan, amiral Raeder, som menade att Tyskland behövde marinbaser i Skandinavien gjorde inget direkt intryck på Führern. Under vintern 1939–40 inträffade dock tre händelser som hade stort inflytande på Hitlers beslut. Den första viktiga händelsen var det sovjetiska anfallet på Finland i slutet av november 1939. Därmed drogs Norden in i storkriget. Den andra inträffade i januari 1940, då en tysk officer nödlandade i Belgien med en portfölj full med känsliga dokument rörande de tyska anfallsplanerna för Västeuropa. Denna incident, i kombination dels med dåligt väder, dels med behov av tid för förberedelser av armén, kom att leda till att tyskarna sköt upp det planerade anfallet till maj 1940. Slutligen inträffade i februari 1940 den så kallade Altmarkincidenten.

Det tyska transportfartyget Altmark ligger förtöjd i Jössingfjord. Fotot är taget av ett brittiskt spaningsplan innan jagaren Cossack fritog de brittiska krigsfångarna. © Imperial War Museum

Altmarkaffären avgörande

Det tyska förrådsfartyget *Altmark* hade stött den tunga kryssaren *Admiral Graf Spee* operationer i Sydatlanten under 1939. I samband med dessa hade ett antal sjömän från handelsfartyg som kapats av det tyska örlogsfartyget förts över till *Altmark*. Hon återvände i början av 1940, men britterna fick kännedom om detta och försökte förhindra att *Altmark* nådde tyska hamnar. Det tyska fartyget sökte undkomma genom att gå in på norskt territorialvatten, men i Jössingfjord bordades hon av sjömän från brittiska jagare som befriade fångarna. Händelsen bidrog till att övertyga Hitler om att Norge var oförmöget att hävda sin neutralitet. Han valde att intensifiera förberedelser för ett anfall på landet. Den tyska flottan hade studerat förutsättningarna för ett anfall på Norge under en längre tid, men det var först under februari 1940 som en konkret planläggning inleddes. Den utmynnade i en användbar anfallsplan redan den 8 mars. Tanken var att utnyttja överraskningsmomentet och den förmodade norska passiviteten till det yttersta.

Revolutionerande anfallsplan

Genom att erövra de sex viktigaste städerna – Narvik, Trondheim, Bergen, Stavanger, Kristiansand och Oslo, som skulle anfallas från havet och luften – trodde sig tyskarna kunna lamslå den norska motståndsviljan. När de på detta sätt tagit kontrollen över de viktigaste hamnarna och flygfälten skulle det bli mycket svårt för britterna att genomföra effektiva motåtgärder. Den tyska planen var på flera sätt revolutionerande. Det omedelbara syftet var att lamslå ett land genom ett överraskande, närmast kuppärtat, anfall. Likartade exempel i krigshistorien dessförinnan var mycket ovanliga. Dessutom var anfallet mot Norge det första exemplet i historien där tre vapengrenar samverkade i en gemensam operation och där varje komponent var oundgänglig för framgången.

Luftherravälde bättre än sjöherravälde

Det fanns också en aspekt som kanske inte var så framträdande i själva planläggningen, men som skulle visa sig betydelsefull under den kommande operationen. Under denna skulle det flera gånger visa sig att det tyska luftherraväldet upphävde det brittiska sjöherraväldet, något som också var en milstolpe i krigföringens historia. Luftwaffes framträdande roll var också ett av de viktigaste skälen till att även Danmark skulle angripas. Vid Ålborg fanns goda flygfält som skulle vara mycket värdefulla för tyskarna om de erövrades snabbt. Arméförband skulle korsa Danmarks sydgräns och snabbast möjligt köra rakt norrut, medan sjöburna förband sändes mot nyckelpunkter på de danska öarna, däribland Köpenhamn.

General Nikolaus von Falkenhorst (stödjer sig på värjan) ledde operation Weserübung. Här syns han tillsammans med rikskommissarie Josef Terboven (mitten) och ministerpresident Vidkun Quisling (mörk uniform till höger). © Riksarkivet, Oslo

Överraskningen central i Weserübung

Överraskningsmomentet var centralt för tyskarnas plan. De förväntade sig att Norge inte skulle ha mobiliserat och att eldberedskapen hos kustartilleriet skulle vara låg. Vidare utgick de från att vitala flygfält, som Fornebu vid Oslo och Sola vid Stavanger, inte hade något försvar av betydelse. Skulle tyskarnas avsikter emellertid bli röjda var risken överhängande att Norge mobiliserade, vilket skulle omintetgöra Tysklands möjligheter att erövra landet. Dessutom var flera av de tyska målen, framför allt Trondheim och Narvik, belägna bortom Luftwaffes räckvidd. Det betydde att den starka brittiska flottan skulle kunna verka obehindrat i de nordliga farvattnen, förutsatt att de allierade i tid blev varse tyskarnas avsikter. Med andra ord var det tyska angreppet, som fått kodnamnet ”Weserübung”, knappast ens att tänka på om inte överraskning uppnåddes. Först när flygbaser erövrats i Norge och tagits i bruk av Luftwaffe skulle tyskarna kunna utmana det brittiska sjöherraväldet i norr.

Allierade planer mot malmfälten

Tyskarna var emellertid inte ensamma om att smida planer för Skandinavien. Även britter och fransmän kastade sina blickar framför allt mot Narvik och den svenska järnmalmen. De samlade styrkor som skulle transporteras till norra Skandinavien och sätta sig i besittning av Narvik och de lappländska malmfälten. Den första åtgärden var emellertid att man avsåg minera de farvatten som malmfartygen trafikerade på väg från Narvik till Tyskland. På så sätt kom bägge sidor att, ovetande om varandra, påbörja operationer riktade mot Skandinavien.

Tysk uppladdning i hemlighet

I början av april samlades tyska arméförband i hamnar längs Östersjökusten och Nordsjökusten. De kom dels från den 3. bergsdivisionen, dels från infanteridivisioner som inte deltagit i Polen. Merparten av enheterna i de sistnämnda var nyligen uppsatta. Soldaterna hade ingen aning om varför de förts till hamnarna. Då man inte ville riskera att röja den kommande operationen hade förbanden inte ens fått någon utbildning eller övning i landstigningsoperationer. Eftersom avståndet mellan de olika tyska hamnarna och målen varierade stort avseglade inte alla styrkor samma dag. I stället lämnade de tyska krigsfartygen sina hemmahamnar vid olika tidpunkter och satte efter ett noggrant utarbetat schema kurs mot den norska kusten. Sammanlagt rörde det sig om sex kryssare, 14 jagare samt ett antal transportfartyg och mindre örlogsfartyg. Det mulna vädret ökade chanserna att undgå upptäckt och när väl fartygen nått ett stycke ut på havet informerades armésoldaterna om sitt kommande uppdrag.

Den tyska kryssaren Blücher (Admiral Hipper-klass) på väg mot Norge inför invasionen. © Riksarkivet, Oslo

Hoppades på handlingsförlamning

Det sades att det skulle bli en lätt operation. Örlogsfartygen skulle segla förbi det oförberedda norska försvaret och debarkera trupperna, som snabbt skulle inta nyckelpunkter som mobiliseringsförråd, sambandsknutpunkter och ministerier. I själva verket var det mer komplicerat än så, framför allt vid inbrytningen i Oslofjorden. Där skulle man först passera ett antal fort i den yttre försvarsgördeln, för att sedan tvingas passera de stora pjäserna vid Oscarsborgs fästning. Med detta gjort skulle örlogsfartygen ankra utanför Oslo och sätta i land soldaterna. Planen vilade tungt på antagandet att norrmännen skulle bli överraskade och handlingsförlamade. Förutom den sjöburna invasionsstyrkan hade tyskarna sina fallskärmssoldater. Luftlandsättningar skulle göras för att erövra flygfälten Sola och Fornebu. Därefter kunde förstärkningar tas in via transportflyg. Få av armésoldaterna informerades om denna del av operation ”*Weserübung*”. Men det fanns ytterligare en viktig sak som ingen av dem visste, inte ens de tyska planläggarna – den brittiska flottan hade lättat ankar och satt kurs mot Norge för att genomföra en mineringsoperation.

Oslos flyglarm gick 00.20

Kvällen den 8 april 1940 var mörk med ett lätt dis över havet när den styrka som skulle erövra Oslo närmade sig inloppen till fjorden. Ett norskt bevakningsfartyg sänktes vid 23-tiden, men hann få iväg tre varningsraketer. När tyskarna närmade sig de yttre forten på Bolaerne och Rauøy var försvararna därför delvis förvarnade och klockan 00.20 gick flyglarmet i Oslo. Samtliga tyska försök att tysta forten verkade misslyckas. Antingen kom man vilse när man skulle landsätta soldaterna eller så stötte man på så beslutsamt motstånd att man tvingades backa. Vid marinbasen Horten, norr om forten, lyckades emellertid hälften av den anfallande styrkan, 90 tyska soldater, ta sig i land, trots att deras fartyg kom i strid med nya norska bevakningsfartyg.

Norge gav upp de yttre forten

Chefen för denna styrka bad under parlamentär helt fräckt att få tala med baskommandant Smith-Johansen, vilken också var befälhavare för samtliga yttre fort. Han bluffade norrmannen att den tyska styrkan var långt större och att Luftwaffe skulle bomba Horten om inte kommandanten omedelbart sträckte vapen. Den senare ringde upp marinstaben i Oslo.

En grupp norska soldater tar paus i april 1940.

I förvirringen uppfattade denna inte att Horten fortfarande var i norska händer, utan trodde att basen redan bombats och mer eller mindre tagits av tyskarna. Marinstaben gav därför Smith-Johansen en order att ge upp basen, vilken den senare i sin tur misstolkade till att gälla hela hans försvarsområde. De häpnat tyskarna insåg att inte bara Horten utan också fortet inställde stridshandlingarna.

Oscarsborg skyddade Oslo

Samtidigt hade huvudstyrkan fortsatt uppför Oslofjorden. I täten gick den tunga kryssaren *Blücher*, följd av den tunga kryssaren *Lützow* och deras lättare systerfartyg *Emden*. De hade beskjutits från fortet innan dessa fått order att inställa elden, men dimman och norrmännens förvirring hade skyddat fartygen. Snart närmade de sig emellertid en betydligt farligare punkt. Fästningen vid Oscarsborg, som låg mitt i rännan upp mot Oslo, hade tre 28-centimeterskanoner och ett torpedbatteri. På Oscarsborg studerade befälhavaren, överste Eriksen, örlogsfartygen som närmade sig i diset. Han var, trots stor tvekan hos några av sina underlydande, fast besluten att skjuta. När rapporter kommit in om att batterierna i söder befann sig i strid hade Eriksen bemannat pjäserna med de få män han hade till sitt förfogande.

Blüchers sänkning

Att ladda om skulle inte vara möjligt, för detta behövdes kompletta besättningar. Det kunde bara bli tal om två skott, men när dessa avlossades på kort avstånd klockan 04.21 blev det två fullträffar. *Blücher* blev genast manöveroduglig. Bränder lyste upp fartyget och blandades med mynningsflammar från fler, mindre batterier runt Oslo. Kryssaren hade besvarat elden och när det inte längre sköts från Oscarsborg trodde man för ett ögonblick att operationen kunde fortsätta bara *Blücher* återfick styrförmågan. Men snart var fartyget inom skotthåll från torpedbatteriet på norra Kaholmen. Två nya explosioner överröstade dånet från artilleriet i Oslofjorden, följt strax därpå av en smäll högre än alla andra när en ammunitionsdurk sprang i luften. *Blücher* kastade ankar utanför Askholmarna. Två timmar senare kantrade hon och sjönk. Fartyget tog cirka 1 000 av sina 2 400 man med sig i det iskalla vattnet. Resten av besättningen och de ombordvarande armésoldaterna lyckades rädda sig i land. De kvarvarande örlogsfartygen hade redan vänt och seglat söderut. Det sjöburna anfallet mot Oslo hade misslyckats och hoppet stod nu till fallskärmsjägarna som skulle anfälla Fornebu.

Den tyska tunga kryssaren *Blücher* brinner i Oslofjorden efter två torpedträffar.
Fotot är taget från fästningen Oscarsborg © Oscarsborg festnings venner

Norska Gladiator jaktplan

Medan dramat vid Oscarsborg utspelat sig hade natten ersatts av morgonen. De sju norska Gladiatorjaktplan som fanns på Fornebu fick order att starta. Piloterna, som samma morgon sett fram emot en lugn dag i fred, befann sig plötsligt i strid med 80 tyska bomb- och jaktplan. De sköt sannolikt ned tre tyskar, men ett av planen tvingades kraschlanda med piloten skadad. Två andra landade på Fornebu, där de sköts i brand av tyska jaktplan. Resten fick order att landa på andra flygfält.

Tur gav tyskarna Fornebu

Snart närmade sig de tyska soldater som skulle ta flygfältet. Enligt planen skulle tyska jaktplan bereda väg för bomb- och transportplanen med fallskärmsjägare som skulle landa vid Fornebu. När sedan flygfältet var intaget, skulle både flygburna förstärkningar och de tyska jaktplanen landa på flygfältet. Det blev inte så. Transportplanen med jägarna hade återkallats på grund av vädret. Order att även kalla tillbaka förstärkningarna gjordes, men signalen blev missförstådd, så dessa transportplan fortsatte mot målet. När de kom fram kunde de inte se den signal som sade att fältet var erökrat och började cirkla ovanför. Erövringen av Oslo såg ut att ha misslyckats helt, men nu hade tyskarna åter en gnutta tur. Jaktplanen hade i det närmaste slut på bränsle och hellre än att kraschlanda i terrängen, tog piloterna chansen att landa på Fornebu trots beskjutningen. När transportpiloterna såg detta antog de att fallskärmsjägarna faktiskt tagit Fornebu – de brinnande vraken efter Gladiatorerna tycktes bekräfta strider – och landade de också. Tyskarna led avsevärda förluster i den strid som följde, men snart hade normännen slut på ammunitionen och flygfältet var i tyska händer. Även om Fornebu var säkrat låg resultatet av operationen mot Oslo emellertid ännu i vågskålen. Om normännen fått tid att samla sina trupper i huvudstaden och snabbt begett sig till flygfältet, skulle de fåtaliga tyskarna där troligtvis besegrats. Men återigen log Fru Fortuna mot angriparna. I Oslo befann sig två kompanier ur konungens garde som var insatsberedda, samt ett tredje som nyligen avrustats.

Flygfältet Fornebu utanför Oslo sedan tyskarna tagit över det. I förgrunden står transportplan av typen Junkers Ju 52/3 och på landningsbanan Heinkel He 111 bombplan. Längst bort står fem Junkers Ju 87R. © Jo-Olav Bakken

Om de två första satts in mot Fornebu direkt skulle de ha kunnat återta fältet. Ett av dessa skickades emellertid i bussar för att ta hand om de tyska soldater som tagit sig i land från *Blücher* och när man en stund senare insåg att tyskarna landsatt trupper på Fornebu fanns ingen transport för det kompani som var kvar i huvudstaden. I all hast försökte man ordna nya fordon.

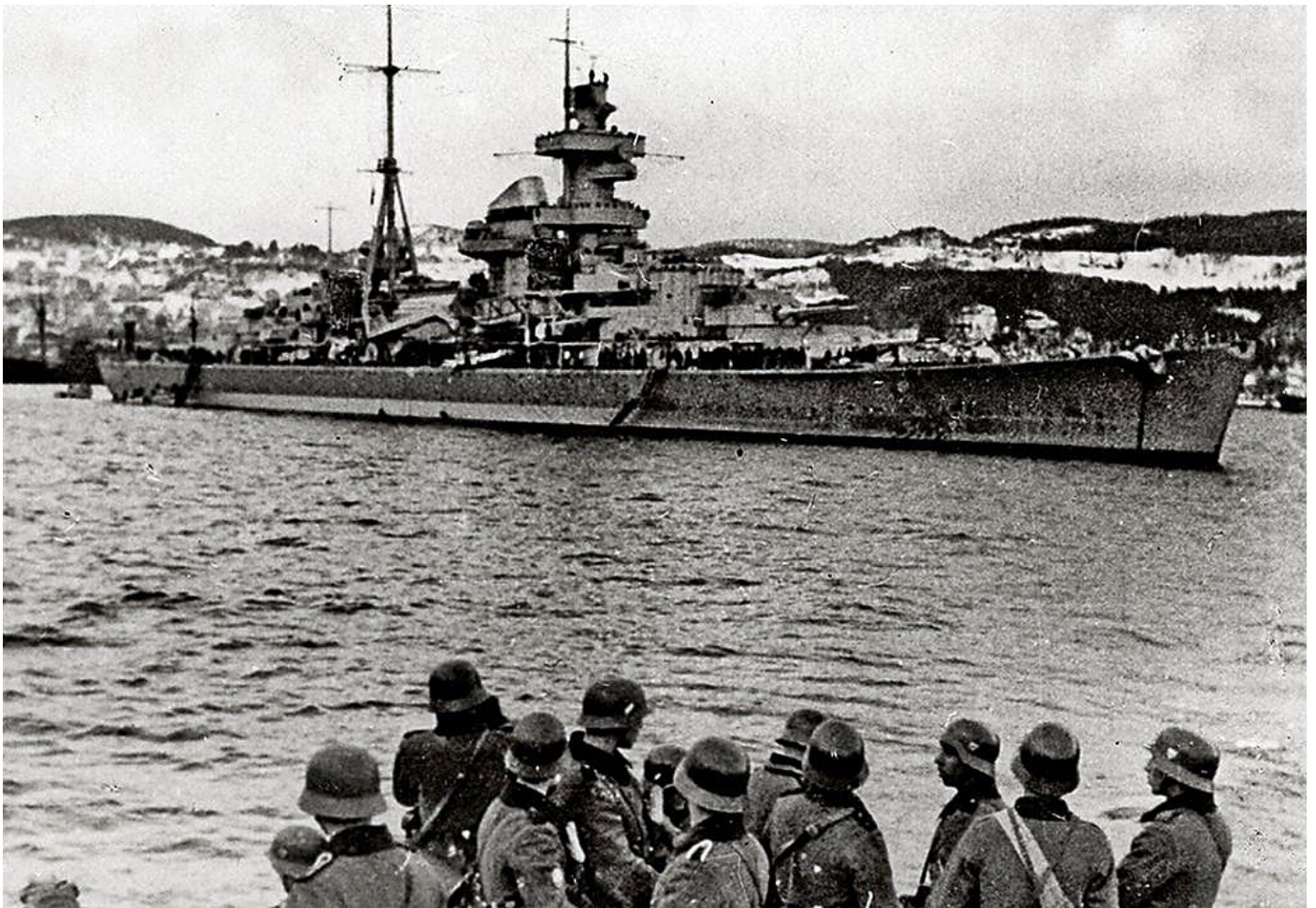
Bergen intogs snabbt

De övriga delarna av operation ”Weserübung” gick bättre för tyskarna än det gjorde vid Oslo. Trots att brittiska flottstyrkor befann sig i området för att genomföra mineringarna, var det endast vid några få tillfällen som de två sidorna stötte ihop. Luftlandsättningen vid Sola vid Stavanger hade lyckats och vid Bergen kunde staden intas efter en kort strid mot kustbatterierna. Den styrka som gick mot Trondheim fick kontakt med Royal Navy och sänkte en brittisk jagare innan man, med kryssaren *Admiral Hipper* skadad, gick in i Trondheimsfjorden. Endast ett av kustbatterierna öppnade eld och detta tystnade snart när strömförsörjningen till strålkastarna bröts av ett turskott från *Admiral Hipper*. Befälhavaren i Trondheim bestämde sig för att inte göra motstånd då signalerna från Oslo var otydliga och han bedömde att det förelåg risk för flyganfall.

Pansarskepp sänktes

Även Kristiansand och Egersund togs och längst upp i norr, vid Narvik, kunde tyskarna ta sig i land och erövra staden. I det sista fallet skedde det emellertid inte utan allvarliga norska förluster. De två pansarskeppen som låg i hamnen valde att ta strid. Bägge sänktes och 270 norska sjömän omkom. Även om Narvik kapitulerat undkom dock enstaka norska enheter och de skulle senare bli de första att börja bjuda motstånd i norra Norge.

I Oslo hade försvaret vid Oscarsborg gett regeringen tid att bestämma handlingsalternativ. Det beslöts att kampen skulle fortsätta och att regeringen och kungafamiljen skulle lämna huvudstaden. Vid sjutiden på morgonen lämnade de Oslo för att via tåg bege sig till Hamar. Samtidigt försökte tyskarna sig på en kupp av samma slag som gett dem marinbasen Horten.

Tyska tunga kryssaren *Admiral Hipper* transporterade de soldater som ockuperade Trondheim. Bild från den 9 april 1940.
© Ullstein/All over Press

Oslo i tyskarnas händer

Föregångna av två lastbilar med uppsutten trupp marscherade 600 tyska soldater vid två-tiden mot Oslo från flygfältet. I denna timme hade även det andra norska gardeskompaniet satt sig i rörelse, men i stället för att köra mot Fornebu direkt valde dess chef att närma sig via avvägar. En ny möjlighet att stoppa tyskarna gick förlorad, eftersom de närmade sig på den stora vägen. Tyskarna marscherade in i huvudstadens centrum. De var inte speciellt många, men ingen hade möjlighet att räkna. Oslo hade fallit. När det stod klart att kungafamiljen och regeringen begivit sig till Hamar försökte tyskarna fånga dem. Den tyske flygattachén i Oslo, kaptenen Eberhard Spiller, samlade 100 fallskärmssoldater ur det förband som skulle ha hoppat över Fornebu och rekvirerade i all hast ett antal fordon. I dessa satte man fart mot Hamar. Samtidigt hade regeringen samlats på nytt under eftermiddagen. Att situationen var kritisk undgick ingen. Huvudstaden var i tyska händer, så också Trondheim, Bergen och Narvik. Danmark hade redan kapitulerat. Kontakten med norska styrkor som befann sig på andra platser var minst sagt bristfällig. Mötet avbröts abrupt av nyheten om att tyska styrkor var på väg mot Hamar.

Regeringens och kungens flykt

I all hast bröt man upp och fortsatte flykten till Elverum. Där fortsatte samtalen om vad som bäst borde göras. Man enades om att motståndet måste fortsätta. Därefter var det dags att bege sig till Nybergssund vid svenska gränsen, för mörkret hade fallit och tyskarna närmade sig nu Elverum. I avsikt att stoppa dem hade man ett kompani gardesrekryter samt 20 officerare och underofficerare. Detta förstärktes med ett antal män ur lokala skytteklubben samt medlemmarna i en gasövningskurs. De som inte hållit i ett gevär tidigare fick en kurs på tio minuter. Sedan placerade man ut försvaret på ömse sidor av vägen. Normännens starkaste kort var två vattenkylda kulsprutor. Med denna styrka skulle man hejda 100 välutbildade tyska fallskärmssoldater, utrustade med kulsprutor, kpistar och handgranater. Bakhållet fungerade inte. Innan tyskarna nådde upp till den barrikad man placerat över vägen, anlände ett antal civila fordon som övergavs på vägen. När Spiller väl dök upp stannade de så långt ifrån positionen att kulsprutorna inte hade skottfält och striden inleddes på ett längre avstånd än vad som varit tänkt.

Den 18 april var södra Norge ockuperat och tyskarna började ta över de norska kustforten. Här tvingas norska artillerister instruera tyska soldater om kanonernas funktion. © Ullstein/All over Press

Slaget vid Midtskogen

Norrmännen drog sig i oordning tillbaka till Midtskogsgården, där man slutligen kunde skjuta med kulsprutorna. En förvirrad strid pågick i natten och tyskarna tvingade norrmännen allt längre bakåt. Så avtog eldgivningen. En lada hade börjat brinna och några tyskar sprang dit för att släppa ut djuren. Enstaka skott fortsatte att falla, men snart insåg försvararna att tyskarna drog sig tillbaka. Nio norrmän hade skadats. På den tyska sidan hade ett underbefäl dödats och kapten Spiller själv sårats så allvarligt att han skulle dö några dagar senare. Det hade inte varit något större slag vid Midtskogen, men tyskarna hade stoppats. Regeringen och kungafamiljen kunde räddas och striden för Norge fortsätta, först i landets norra delar, sedan från England.

Utnyttjade tillfällen som dök upp

Tyskarna hade förväntat sig att inget nämnvärt motstånd skulle fortsätta i Norge efter invasionsdygnet. De hade räknat fel och redan striderna den 9 april visade att de lyckats endast tack vare en stor portion tur och många tillfälligheter. Tyskarna hade emellertid också visat att de var snabba att utnyttja de tillfällen som dök upp, något som skulle visa sig vara en stor fördel för dem under de strider som kom att äga rum i Norge under de kommande två månaderna. I all hast improviserade de fram en fungerande operation ur något som hade kunnat sluta i fiasko. Anfallet mot Danmark gick däremot enligt plan och tyskarna kunde på några timmar ta kontrollen över sin nordliga granne. I London och Paris mottogs rapporterna om tyska angrepp mot Norge med förvåning och misstro. Gradvis fattades dock beslut som innebar att undsättningsstyrkor skulle sändas till Norge för att stödja landet i dess kamp mot angriparna. Det skulle emellertid dröja åtskilliga dygn innan hjälpen kom. Ingen visste det ännu, men den skulle dessutom vara förgäves. Förvisso återerövrades Narvik i slutet av maj 1940, men händelser på andra platser i världen fick de västallierade att sedan dra sig ur. Norge skulle vara ockuperat fram till 1945.

Text — Michael Tamelander Niklas Zetterling (8 april 2019)

Publicerad i Militär Historia 3/2010

Källa: <https://militarhistoria.se/1900-tal/andra-varldskriget/9-april-1940-blixtanfall-mot-norge>